

5. Петровский В. А. Построение развивающей среды в дошкольном учреждении / В. А. Петровский, Л. М. Кларина. — М., 1993. — 68 с.
6. Проблемы формирования познавательных способностей в дошкольном возрасте: сб. науч. тр. / ред. Л. А. Венгер. — М.: Изд-во АПН СССР, 1980. — 86 с.
7. Сермеев Б. В. Теоретические основы физического воспитания аномальных детей: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.03 «Коррекционная педагогика» / Б. В. Сермеев. — М., 1992. — 43 с.
8. Частные методики адаптивной физической культуры: уч. пособие / Л. В. Шапкова, Л. Н. Ростомашвили, Н. Г. Байкина и др.; под ред. Л. В. Шапковой. — М.: Советский спорт, 2004. — 464 с.

УДК 376.091.33-056.36:79](072)

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Гладченко І. В.

В статті розглядається роль предметно-розвивального середовища в процесі розвитку та виховання розумово відсталих дітей дошкільного віку, формування у них ігрових дій.

Ключові слова: предметно-розвивальне середовище, ігрова діяльність, розумово відсталі діти дошкільного віку.

Организация предметно-развивающей среды и воспитательной работы по формированию игровой деятельности умственно отсталых детей дошкольного возраста

В статье рассматривается роль предметно-развивающей среды в процессе развития и воспитания умственно отсталых детей дошкольного возраста, формирование у них игровых действий.

Ключевые слова: предметно-развивающая среда, игровая деятельность, умственно отсталые дети дошкольного возраста.

Organization of subject-learning environment and educational work on the formation of playing activity in mentally retarded preschool children

The article deals with the role of subject-learning environment in the development and upbringing of mentally retarded children of preschool age, the formation of their actions in the game.

Keywords: subject-learning environment, playing activity, mentally retarded children of preschool age.

Успішний розвиток ігрової діяльності розумово відсталих дошкільників значною мірою залежить від правильної організації виховання та корекційно-розвивального навчання гри. У зв'язку з цим надзвичайно важливо, щоб педагогічний колектив спеціального до-

шкільного закладу усвідомив, що ігрова діяльність є найважливішою ланкою всього корекційно-виховного процесу.

Сучасні наука та практика все частіше звертають увагу на предметно-розвивальне середовище як пошукове «поле» дитини, як спосіб встановлення взаємозв'язку, діалогу культури та особистості. У зв'язку з цим зростає активна роль педагогіки в пошуку шляхів вдосконалення середовища як умови формування особистості. Правильна організація предметного середовища є однією з важливих умов виникнення та розвитку процесуальної гри [2; 6].

Сучасний філософський погляд на середовище базується на розумінні його системності, що включає різноманітність взаємозв'язків предметного та особистісного характеру. Саме через предметно-розвивальне середовище та виховання здійснюється адаптація особистості до життєвих обставин, відбувається процес культурного відновлення та наступності. Досліджуючи предметно-розвивальне середовище (ПРС), вчені по-різному визначали його виховний потенціал: середовище, наповнене морально-етичними цінностями, детермінує спосіб життя та розвиток, формує ставлення до базових цінностей, сприяє засвоєнню соціального досвіду (Н. Гусєва); середовище як цілісна соціокультурна система сприяє поширенню нових культурних цінностей, стимулює групові інтереси, підсилює взаємини. (Ю. Волков, В. Полікарпов); виступає способом зовнішнього впливу на внутрішню структуру особистості (А. Мудрик); оточує, заманує в орбіту діяльності суб'єкта, задовольняє його потреби (В. Нечаєв). Вітчизняний психолог Л. Виготський стверджував, що роль середовища полягає в тому, що воно «...по-своєму переломлює та спрямовує, якбудь-яке роздратування, що чиниться ззовні на людини, так і будь-яку реакцію, яка йде від людини назовні» [2]. Він намагався зрозуміти зв'язок між розвитком дитини та впливами навколишнього середовища, які залежні від того, в яких взаєминах із середовищем знаходиться сама дитина, при цьому слід враховувати зміни як в самому середовищі, так і в розвитку дитини.

Зазначимо, що предметно-розвивальне середовище (ПРС) передбачає розуміння його як сукупності предметів, що являє собою доступну для наочного сприймання форму існування культури. ПРС виступає в ролі стимулятора та рушійної сили в цілісному просторі становлення особистості дитини, сприяє ранньому прояву різнобічних здібностей дитини. ПРС — це пошуково-дослідницький простір для самостійної діяльності дитини, розвитку її як гармонійної особистості.

Розглядаючи предметно-розвивальне середовище слід виділити п'ять аспектів:

- 1) корекційно-виховний;
- 2) психосоціальний;
- 3) природничий (структурний ландшафт дошкільного закладу та навколишнього середовища (парки, сквери тощо);
- 4) предметний (меблі та обладнання всіх приміщень закладу, де виховуються діти, включаючи твори мистецтва, іграшки, предмети побуту, одягу, посібники тощо);
- 5) архітектурно-просторовий (будівля, всі приміщення: групові, зали тощо).

Дослідники предметно-просторового середовища в дошкільному закладі (О. Єкжанова, Т. Комарова, О. Цапліна та ін.) відзначають, що в сучасних умовах воно характеризується перевантаженістю, недоцільністю виділення зон для різних видів діяльності дітей. В свою чергу перевантаженість середовища спричиняє у дітей неувважність, викликає нервові збудження та стомлення.

Зважаючи на вищезазначене, у груповому приміщенні повинна бути достатня кількість різноманітних іграшок, які потрібно розставити таким чином, щоб вони спонукали малюків до розігрування того чи іншого сюжету. В ігровій кімнаті необхідно створити зони, що спеціально призначені для різноманітних сюжетних ігор: приготування їжі, годування, сну, купання ляльок, ігри в магазин, лікарню, перукарню. В певних місцях розташовують машинки та будівельні матеріали, зберігають набори інструментів, іграшок для гри в зоопарк, цирк та ін.

Ігровий простір повинен бути зручним, що дозволить дітям грати як поодиночі, так і невеликою групою. Всі іграшки повинні бути доступними та мати постійне місце зберігання, щоб малюки могли легко знаходити потрібні для гри предмети [7].

Разом з тим, ігровий простір не повинен жорстко обмежуватися ігровими куточками. Гра — це вільна діяльність, і кожна дитина має право грати там, де їй зручно. Наприклад, колисати ляльку, грати з маленькими іграшками (пупсиками, дрібними тваринками, пташками та ін.) дитина може на вільному столику або на килимку. Вихователь може і сам запропонувати малюкові місце для гри: «Песик каже, що хоче їсти. Давай погодуємо його ось тут, на килимку, тут його будка». В якості ігрової зони можна використовувати і спальну кімнату, влаштувавши в ній куточки для костюмованого переодягання, лікарні, укладання ляльок спати. Змінюючи за своїм бажанням місце ігри, діти почувають себе вільніше. Освоєння більш широкого ігрового простору дає можливість варіювати умови гри [5].

Якщо дитина разом з дорослим або сама організувала ігрове місце де-небудь у куточку, на килимку або на стільчику, а потім пере-

рвала гру, не слід відразу ж вимагати від неї, щоб вона прибрала іграшки на місце або самим прибирати їх. Збереження ігрового простору сприяє відновленню ігрових дій, стимулює подальший розвиток сюжету.

Для підтримки у дітей інтересу до гри бажано періодично оновлювати ігровий матеріал, замінювати обридлі малюкам іграшки іншими, які тимчасово можуть зберігатися у закритій шафі. У режимі дня спеціального дитячого закладу має бути визначений час як для проведення занять з навчання гри, так і для вільної ігрової діяльності дітей. Проте навіть тоді, коли ця вимога дотримується, діти не завжди грають достатньо. З різних причин на гру не залишається часу, вважається цілком припустимим замінити гру читанням, переглядом діафільмів тощо. Зрозуміло, що таке ставлення до основної дитячої діяльності не може не позначитися негативно на її розвитку. Чітке дотримання режимних моментів, розпорядку дня, систематичне проведення занять сприятиме виникненню у дошкільників з порушенням інтелекту потреби у грі [3; 4].

Відповідно до Програми розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю, режим дня відводить на гру щодня не менше 2-2,5 години. Вважаємо за необхідне докладніше зупинитися на питаннях організації гри дітей протягом дня.

Ранок вихованців спеціального дитячого навчального закладу з тижневим перебуванням у ньому розпочинається так само, як і для всіх дошкільнят, з виконання режимних моментів. У молодших групах, де у дітей ще недостатньо сформовані навички самообслуговування на їх проведення відводиться часу більше, ніж у старших. Однак у всіх групах гігієнічні процедури закінчуються за 20-30 хвилин до сніданку. Навіть якщо відвести якийсь час на підготовку до сніданку, у дітей є можливість пограти. Доцільно використовувати цей невеликий за часом проміжок для залучення вихованців до ігор індивідуального характеру. Треба розподілити дітей по периметру всього ігрового куточка та запропонувати їм різні види ігор, за винятком тривалих сюжетно-рольових. Після сніданку, коли одна підгрупа йде на заняття до вихователя, дефектолог з іншого підгрупою проводить заняття з навчання гри. Потім підгрупи міняються. Після закінчення фронтальних занять більшість дітей йде на прогулянку (1-1,5 години), де можуть бути організовані різноманітні спостереження, праця в природі, однак головне місце повинно бути відведено грі.

Якщо ділянки дитячого закладу мають необхідні пристосування для організації ігор та занять, це значно полегшує проведення прогулянки. Обов'язково слід мати в кожній групі набори іграшок для ігор на повітрі. Залежно від стану погоди вихователь проводить з дітьми

різні ігри. Взимку він віддає перевагу іграм рухливого характеру, щоб діти не замерзли, а у весняно-літній період організовує різноманітні будівельні ігри з використанням природних матеріалів: піску, води. Можна організувати з дітьми рольові ігри або ігри, під час яких рухова активність дітей заздалегідь підпорядковується встановленим правилам, ігри-змагання. У ряді випадків для того, щоб дати дітям можливість відпочити після фізичного навантаження, зняти збудження, втому, доцільно провести з ними дидактичну гру [1].

Плануючи ігри на повітрі, вихователь повинен враховувати індивідуальні вікові інтереси та схильності дітей. Якщо молодші потребують постійного контролю з боку вихователя, особливої уваги до організації їх ігор, то старші вже можуть обирати ігри за своїм бажанням та певною мірою самостійно їх організовувати. Важливо, щоб вихователь був постійно з дітьми через те, що вони, на відміну від дошкільнят з типовим розвитком, схильні до найрізноманітніших невмотивованих вчинків, які не завжди може передбачити навіть досвідчений педагог. Спалахи агресивності, прагнення завдати шкоди товаришеві, що грає поруч, — на жаль, явище, досить розповсюджене. Уважно спостерігаючи за своїми вихованцями, педагог заздалегідь передбачає конфлікти, що назрівають між ними, та робить все, щоб їм запобігти.

У другій половині дня, відповідно до розкладу, вихователь проводить з дітьми заняття з навчання сюжетно-рольовим, дидактичним та рухливим іграм. Увечері невеликий проміжок часу після вечері перед підготовкою до сну використовується для різноманітних дидактичних ігор, спрямованих на всебічний розвиток розумово відсталих дошкільнят.

Вагомого значення в навчанні гри розумово відсталих дошкільнят займає доцільне облаштування ігрового куточка в груповій кімнаті.

Обладнання ігрового куточка включає в себе стелажі з іграшками, а також килимове покриття, на якому розміщено частину іграшок.

У дитячому закладі для розумово відсталих дітей обладнання ігрового куточка має відповідати віковим вимогам та основним завданням розвитку ігрової діяльності дитини на кожному році навчання, з обов'язковим врахуванням особливостей психофізичного розвитку дітей [1].

Так, в групах *першого року навчання* в обладнанні ігрових куточків обов'язково знаходяться іграшки, що стимулюватимуть у дітей інтерес до гри, бажання грати. Це сюжетні іграшки: ляльки середніх розмірів, одягнені в одяг, що легко знімається, іграшки-тварини (зайчик, ведмедик, собачка, кішка), бажано з м'яких матеріалів, реалістичного вигляду та кольору, візки, кубики, машини різної конфі-

гурації великого розміру, вагончики; різноманітні іграшки дидактичного характеру: мотрійки, пірамідки, вкладиші, мозаїка. Необхідно, щоб усі іграшки були в достатній кількості та в безпечному стані. Важливо також, щоб вони знаходилися на нижніх полицях стелажу, звідки їх легко може зняти дитина. На верхніх полицях можуть бути розміщені ігрові посібники («Лото малюкам», «Різнокольорові кубики», «Мозаїка» тощо). Вони видаватимуться дітям при проведенні з ними вихователем колективних дидактичних ігор.

Для ігор-драматизацій необхідно мати набір ігрових атрибутів, масок, костюмів, макетів тощо, їх слід зберігати в окремому приміщенні, оскільки вони не призначені для самостійного користування дітьми. Крім того, вихователь групи першого року навчання зберігає окремо кілька сюжетних іграшок, поява яких має стати сюрпризом для дітей. В комплекті ігрового облаштування необхідний також настільний ляльковий театр, іграшки бі-ба-бо, а також ширма для проведення театралізованих ігор.

Як уже зазначалося, для проведення з дітьми ігор на повітрі на ділянці слід мати відповідний набір іграшок для піску та води (совочки, лопати, граблі), м'ячі. Обов'язково треба виділити для прогулянок іграшки-качалки (корову, конячку), кілька ляльок, собачок. В жодному разі не можна ставитися небало до іграшок, призначених для прогулянки та давати дітям зламані, неохайно одягнені, малопринавливні іграшки.

Слід пам'ятати, що ігри на повітрі — це важлива частина спільної роботи з формування ігрової діяльності розумово відсталої дитини.

Зміст ігрового куточка для дітей **другого року навчання** дещо змінюється. Тут переважають іграшки для сюжетно-відображувальних ігор. В ігровому куточку обов'язково повинен бути різноманітний асортимент ляльок різного віку, включаючи немовлятко-голяка. Добре також придбати кілька ляльок у національних костюмах, щоб познайомити дітей з етнічними (регіональними) представниками та їх побутом. Необхідно мати на ігровій території іграшки-тварини: конячку, корову, козлика, а також лисицю, тигра, ведмедика та ін. Для будівельних ігор треба придбати підлоговий «будівельник», різноманітні великі «конструктори». Слід також виділити спеціальне місце («гараж») для машин. Оскільки ігрова діяльність дітей другого року навчання набуває більш різноманітного характеру, то необхідні іграшки для організації настільних ігор: мозаїка, лото, дидактичні іграшки на зразок солдатиків, дрібних ляльок. Слід заpastися необхідним набором іграшок для сюжетних ігор: «магазин», «лікарня», «перукарня». Причому частину іграшок можна виготовити самостійно, залучаючи до цього вихованців.

Для розвитку у дітей театралізованих рольових дій необхідне вміння перевтілюватися. Слід допомогти дитині визначити костюм персонажа гри, навіть якщо цей персонаж реальний, а не казковий. Зображуючи маму, дівчинка захоче надіти фартух, граючи в виховательку, вона скористається халатом, продавцю необхідні халат та шапочка. Потрібно, щоб необхідні костюми та атрибути були в групі завжди в чистому, привабливому вигляді. Біля ігрового куточка слід відвести місце для вішалки або шафки з цими речами. Однак не слід заздалегідь виставляти всі атрибути ігор, іграшки. Лише в міру того, як діти почнуть грати в ту чи іншу гру, в ігровому куточку треба обладнати місце для її проведення. Доцільно також через деякий час оновлювати ігри новим змістом, додавати нові іграшки, посібники.

Особливу увагу слід приділяти розташуванню іграшок в ігровому куточку. Частина з них займе місце на полицях стелажу, інші слід розподіляти на підлозі відповідно до традицій дитячої гри. Нездобовно треба обладнати в ігровому куточку квартиру для ляльок, в якій будуть їдальня, спальня, кухня, ванна кімната з привабливими та зручними меблями, бажано великого розміру, досить зручними (в процесі гри діти люблять присісти на ляльковий стілець або диван, вимити руки в ляльковому умивальнику тощо). Необхідно не просто розставити меблі, а й оживити обстановку лялькової квартири — доповнити її інтер'єр необхідними речами, такими, як телевізор, світильник, заповнити буфет на кухні лялькової посудом також великого розміру, повісити в шафу ляльковий одяг, застелити ліжка. Кімнати лялькової квартири не повинні бути тісними, щоб діти вільно грали з ляльками. Так само як і в групі першого року навчання, тут необхідно мати комплект іграшок для організації ігор на прогулянці. У нього повинні увійти як сюжетні іграшки, так і атрибути для проведення рухливих ігор: прапорці, м'ячі, кеглі.

В ігрових куточках для *старших груп* слід згрупувати іграшки таким чином, щоб дитина відразу потрапляла в атмосферу певних ігрових ситуацій: потрібно організувати зону для розгортання різноманітних побутових ігор, де діти зможуть варити обід, прати білизну, прасувати її, шити на машинці і т.п.; врахувати виникнення у хлопчиків інтересу до армії, міліції та для сюжетно-рольових ігор відповідної тематики виділити каски, кашкети, рушниці, наручники, жезли, атрибути костюмів і т.п.

У групах третього і четвертого року навчання доречно організувати спеціальне місце, де будуть занходитись костюми для здійснення ігор-драматизацій. Слід урізноманітнити набори для будівельних ігор, додавши в них елементи для спорудження таких будівель, як пароплав, літак, ракета тощо.

У дітей старшого віку пробуджується інтерес до різноманітних настільних ігор. Тому необхідно також придбати і їх: «Зоологічне лото», «Настільний теніс», «Настільний хокей», «В гостях у Катрусі», «Ми в театрі», «Злови рибку» і т.п.

Дошкільнята старшого віку охоче грають в дидактичні дрібні іграшки, тому доцільно мати набори солдатиків (моряки, вершники), дрібних лялечок, тварин, а також кілька збірно-розбірних будиночків для них, гаражі невеликих розмірів. До числа іграшок для дітей цього віку належать різні пластмасові конструктори, набори для виконання мозаїчних панно. Бажано мати і кілька механічних (заводних) іграшок: «Залізниця», «Ракета», «Парашутист», «Літак» тощо. Вони не повинні бути в постійному користуванні дітей, тому зберігати їх треба окремо.

Таким чином, у групі повинні бути наступні матеріали та іграшки:

- лялькові меблі (столики, стільчики, лавочки, шафа тощо);
- набір «кухня» для приготування їжі (плита, стіл, холодильник, буфет, дощечки для нарізання продуктів тощо);
- ляльки в одязі, який можна легко знімати і надягати (ляльки в платтячках, кофтинках, штанцях, туфельках, хусточках, капелюшках);
- іграшки для розігрування різних сюжетів: годування ляльок (посуд, столові прилади), укладання спати (подушечки, простирadlo, ковдра), купання (ванни, флакони з-під шампунів, губки, серветки), лікування (іграшкові набори, в які входять термометр, шприц, трубочка для прослуховування, шматочки вати, бинт тощо), прогулянок (коляски з подушечкою і ковдрочкою, машинки), прибирання (губка, мило, мисочка або раковина, совок, віник, серветки), гри в перукарню (дзеркало, гребінець, стрічки, порожні флакони для парфумів), гри в магазин (ваги, іграшковий калькулятор, каса, «гроші», муляжі продуктів тощо), гри в цирк (механічні іграшки: мавпочка, курочка, заєць з барабаном, ляльки-рукавички, маски різних тварин), ігри в солдатиків (відповідні набори іграшок) тощо;
- будівельні набори для спорудження будинків, доріжок, парканів, меблів (кубики, циліндри, арки);
- машини різних розмірів, кольорів, призначення («швидка допомога», пожежна машина, вантажівки, легкові, гоночні машини, підйомний кран, літаки, вертольоти, кораблики, потяг, трамвай, тролейбус тощо);
- предмети-замінники в коробках (кубики, палички, шишки, жолуді, кульки, деталі від пірамідок, плоскі деталі від конст-

- рукторів різної форми, катушки, ганчірочки, намальовані на картоні овочі та фрукти тощо);
- великі модулі;
  - великі та маленькі коробки з прорізами у вигляді вікон, з яких можна робити потяг, тунелі, будинки тощо.

Таким чином, предметно-розвивальне середовище — складова частина корекційно-розвивального середовища дошкільного дитинства. Дотримання методичних вимог щодо планування, організації та дидактично доцільного проведення ігор сприятиме системному розвитку психофізичних можливостей дитини дошкільного віку з розумовою відсталістю, збагачуючи її соціальний досвід.

Організація ПРС припускає моделювання соціокультурного просторово-предметного розвивального оточення, що спонукає розумово відсталу дитину проявляти творчі здібності, пізнавати способи образного відтворення світу й мови мистецтв, реалізовувати пізнавально-естетичні та культурно-комунікативні потреби у вільному виборі. Отже, ПРС виступає не тільки умовою творчого саморозвитку особистості дитини, а й показником професійної творчості фахівця: здатності створювати та доцільно змінювати відповідне естетичне та варіативне предметно-розвивальне середовище.

Література

1. Баряева Л. Б. Программа воспитания и обучения дошкольников с интеллектуальной недостаточностью / Л. Б. Баряева, О. П. Гаврилушкина, А. П. Зарин, Н. Д. Соколова. — СПб. : Издательство «СОЮЗ», 2001. — 320 с.
2. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка / Л. С. Выготский // Вопросы психологии. — 1966. — № 6. — С. 62-76.
3. Гаврилушкина О. П. Социализация и развитие знаково-символической деятельности у дошкольников, отстающих в развитии / О. П. Гаврилушкина // Ранняя социализация детей дошкольного возраста с особенностями психофизического развития. — Минск, 1997. — С. 24-32.
4. Катаева А. А. Дидактические игры и упражнения в обучении умственно-отсталых дошкольников: Кн. для учителя / А. А. Катаева, Е. А. Стребелева. — М. : «БУК-МАСТЕР», 1993. — 191 с. : ил.
5. Коррекционное обучение как основа личностного развития аномальных дошкольников / Под ред. Л. П. Носковой // НИИ дефектологии АПН СССР. — М. : Педагогика, 1989. — С. 80-120.
6. Леонтьев А. Н. Психологические основы дошкольной игры / А. Н. Леонтьев // Избр. психол. труды: В 2 томах / Под. ред. В. В. Давыдова и др. — М. : Педагогика, 1983. — С. 303-323.
7. Соколова Н. Д. Игровая деятельность умственноотсталых дошкольников / Н. Д. Соколова // Дошкольное воспитание аномальных детей / Под. ред. Л. П. Носковой, Н. Д. Соколовой, О. П. Гаврилушкиной и др. — М. : Просвещение, 1993. — С. 135-146.